

ERDÉLYI MÚZEUM

XIV. kötet.

1897.

II. füzet.

A román község, templom és ház Alsó-Fehér- megyében.

1. Előzmények.

Mielőtt az alsófehérmegyei román *község, templom és ház* leírását adnám, fontosnak és szükségesnek tartom azok eredete után kutatni.

Alakulása korszakában, sőt azután is igen hosszú ideig még, a román nép túlnyomó része pásztorkodással foglalkozott. Ezt a sok történelmi adat mellett bizonyítja az a körülmény is, hogy a román nyelv latin szókincse szegény, vagy legalább is nem oly gazdag, mint a milyen lehetne valamelyes kifejtett kultúra mellett. Hátramaradt feljegyzések szerint a román nép zöme őshazájában a Balkántérszigeten félnomád életet élt. A dárciai kontinuitás álláspontján állók is csak azt mondják, hogy az Aurelián császár utáni időkben (a III-ik századtól kezdve) a védtelenül Dárciában maradt lakosság a hegyek közé menekült, a hol szintén csak baromtenyésztéssel foglalkozhatott.

Csakhogy a míg az állítólag a hegyek közé menekült dárciai románság társadalmáról, beléletéről s egyáltalában létezéséről semmit sem tudunk, addig a román nyelvnek, életnek balkáni létezéséről a VI-ik századtól kezdve számos adataink, bizonyítékaink vannak.

A románokról nálunk először II-ik András 1222-ki oklevelében tételik említés, a mikor a német lovagoknak tett adományában a király megengedi, hogy nem kell se maguknak, se embereiknek vámot fizetniök akár a székelyek, akár az oláhok földjén (per terram Blacorum) menjenek is keresztül. Második megemlítése a románságnak 1223-ban történik, midőn a király megerősíti azt az adományt is, melyet maga tett volt Kertz monostornak, eltávolítván róla a blacokat.

A király és pápa okleveleiben azontúl mind sűrűbben fordulnak elő az oláhok, a kik már a kúnok püspökségében is laknak (1234). Ezek ámbár keresztények, mégis külön szertartásokat követnek s olyanokat tesznek, a mik ellenkeznek a kereszténységgel. Megvetik a római egyházat s a szentségekért nem a kún püspökhöz, hanem a görög szertartású álpüspökökhöz folyamodnak. Azért IX-ik Gergely meghagyja a kún püspöknek, hogy nekik oláh nemzetbeli helyettest rendeljen, hogy ürügyük ne legyen schismaticus püspökhöz fordulni.¹

Hazai okleveleink helyneveiből arra az eredményre jutunk, hogy Erdély ethnographiai képe 1240-ig leginkább magyar; a magyar helységnevek után szám szerint a német helynevek következnek. A román helynevek Erdélyben akkortájt csekély számúak voltak, azok az ország legdélibb részén, Szombatfalván, a kertzi apátságban az Olt vidékén jelentkeztek. Gazdasági és tarsadalmi viszonyairól a románságnak nálunk 1240-ig, a tatár dúlásig, mit sem tudnak.²

A román község, templom és ház eredete után hazánkban tehát hiába kutatnánk.

A fennebb említett *blac* név, és az a tanúsítása az okleveleknek, hogy a XIII-ik századbéli románság görög szertartású álpüspökhöz folyamodtak, rávezetnek a nyomra.

Hol szedhette fel a románság a *vlach*, vagy *blach* nevet és hol erősödhetett meg annyira abban a vallásban, hogy a görög püspöktől megválni nem tudott?

A görögök a balkáni latinokat kezdetben *romaeusok*-nak (ῥωμαῖος) nevezték. Maga a románság magát *rumán* nak nevezi. A *blach*, *vlach* elnevezés tehát nem származik a görögöktől, valamint hogy a románság nyelvéből is hiányzik e szó. *Safarik* szerint a szlávok a keltákat legrégebb időktől fogva *vlakok*-nak nevezték, országukat pedig *Vlahy*-nak. Az ó-németben a vlach annyi, mint *idegen*, azután *italus*, *olasz*. A szó tehát inkább a germánoktól, jelesen a gótoktól származik, a mely latinul beszélőt, olaszt jelent. De az is bizonyos, hogy a vlach elnevezés legelőször a Balkánban jő iorgalomba, még pedig a szlávok megjelenése után. A vlach nevet a Balkánban a szlávok hozták közdivatba.

¹ Hunfalvy Pál: Oláhok története I. k. 262 laptól kezdve. — ² U. o.

Kiket neveztek a Balkánban e névvel?

I. Justinian korában (526—555) egy vulgaris, vagy köznapi nyelvnek alakulása indul meg a Balkántélszigeten, a mit Prokopius bizánci író tanúsít a felsorolt sok latinos hangzású helynévvel, a melyekben a casusok már értelmüket elvesztették. Theophylactos és Theophanes (VI-ik század) egy a Haemus hegyeiben lappangó csapatról tevén említést az ismert: *torna, torna fratre!* szöveget örökítették meg, jelezvén, hogy azok „*hazai nyelven*“ lettek elmondva. Csak igen későre jelenik meg a vlach, blach szó az irodalomban. Először Kedrenos bizánci írónál fordul elő 976 táján, felemlítvén, hogy a négy bolgár testvér Dávid, Mózes, Áron és Sámuel II-ik Basilios császár ellen fellázadván, Dávidot a Kostoria és Prespa közötti úton *blachok* (oláhok) ölték meg a „*Szép tölgyek*“ nevű helyen. Basilios császár támadását a bolgárság szive Štruma, Vardar, és Ochrida vidékek ellen intézé. Sámuel bolgár fejedelem a főútat *Kimpulungu* (román helynév) és Kleidion között erődítésekkel és gyepekkel teszi 1013. táján járhatatlanná. Negyven évig tartó háború után Basilios 1018-ban a bolgár hatalmat megsemmisíti, a bolgár egyház önállóságát három oklevéllel megerősíti; 1020-ban pedig *egész Bolgárország oláhjait az ochridai érsek alá rendeli*. Ezen császár idejében nem csak Bulgáriában, hanem a Pindos hegységben és Hellásban is tanyáztak oláhok. Basilios Kekaumenos *Niculiczát* Hellás kormányzójává és az ottani vlachok kormányzójává teszi. Ezt a kettős méltóságot Niculicza 964-től 983-ig viselte.

A bizánci írók feljegyezték, hogy *Nagy-Vlachia* (μεγάλη Βλαχία) Thessaliát, *Kis-Vlachia* (μικρά Βλαχία) Aetoliát és Akarnaniát, *Felső-Vlachia* (Ἄνωβλαχία) dél-keleti Epirost foglalta magában. Tudeliai Benjamin (1159—1173 között) Palesztinába utazván írja: »Zeutunnál kezdődik *Valachia*, melyeknek lakói hegyeken laknak . . . a nép *valachnak* nevezetik.«¹

A beözönlő szlávok a románságot a Balkánban találták s elnevezték *vlach*-nak. A többi balkáni népek, a görögök is felkapták a szót (Vlaszi, Βλάχοι), A szó, mely eredetileg római származásút jelentett, később *pásztort*, *parasztot* fejezett ki. Ez a jelentése a

¹ *Jirecek Konst. József*: A bolgárok története, N.-Beeskerek 1889, 204. l.

szónak az egész Balkánfélszigeten ma is. A szláv balladák sem értenek mást a *vlach* alatt, mint *pásztort*, *vlachinjica pásztorleány*.¹ A foglalkozás után az egész népet elnevezték vlachnak. Így a balkánfélszigeti vlachok alatt csak románt (oláht) lehet érteni.

Minden feljegyzés megegyezik abban, hogy a vlachság a Balkánfélszigeten a hegyeken lakott s a baromtenyésztés képezte legfőbb foglalkozását. A baromtenyésztés kis kereskedelmet is teremtett; a vlach eladta barmát; annak értékes produktumait, a bőrt, a gyapjút, a sajtot stb. »A baromtenyésztéssel — írja Miklosich — össze volt kötve a sajt készítés és a karaván kereskedés. Az oláh sajt régen a raguzaiknál oly szerepet játszott, hogy az érecpénz mellett, mint fizetési eszközt is elfogadták. A *caseus*,³ *vlachescus* vagy *vlachiscus* ára (egy 1357-ki oklevél szerint *brinza* ⁴) a hatóságok által volt megállapítva.«²

Mint pásztor nép jobbára vándoréletet élt; esordái és juhnyájai után haladt a jobb legelők felé. Sokat prevarikált, a tulajdonjog iránti tisztelet nála kifejlődve a maga foglalkozásánál és a kultúra hiányánál fogva nem volt. Az egyes császárok különböző intézkedéseket tettek a prevárikáló vlachok ellen. A raguziai egyszerűen meg nem engedték, hogy a vlachok nyájaikkal raguzaire területre telepedjenek. A már említett Tudeliai Benjamin, a ki Görögországon át Palesztinába utazott (1159—1173) írja: Vlachia lakosai a hegyeken oly sebesen szaladnak, mint a kecskék. A hegyekről a görögök birtokaira csapnak zsákmányért. Senki sem meri bántani; nincsen király, a ki meg birná őket zabolázni.⁵

A balkánfélszigeti románság politikai helyzetéről hátra maradt összes feljegyzések megegyeznek tehát abban, hogy a nép, mint pásztorsággal foglalkozó, politikai jogokat nem gyakorolt.

Természetes a nép közül egyes családok munka, szorgalom vagy szerencse folytán tetemesebb vagyona tesznek szert. A család

¹ Dr. Réthy László: Az oláh nyelv és nemzet megalakulása 124. l.

² Die Wanderungen der Rumänen. 4. l.

³ Románul: *caș*, a latin *caseus*-ból, sajt. — *Brinză* túró, a mit tömlőben hoznak a juhgazdák forgalomba; egyáltalában túró jelentésben fordul elő; a szlávból van átvéve. L. *Cihac*: Diet. d'étym. daco-romane éléments slaves. 28. l.

⁵ Hunfalvy Pál: idézett munkája, idézett helyen.

igényei ezáltal szaporodtak, a társadalmi műveltség magasabb fokát igyekezett elérni, művelt társadalmat keresett, a milyent a vlach nem adhatott. Az így keletkező intelligencia műveltebb központok felé vonzódott, beleolvadt a városok lakosságába, a görögbe vagy a szlávba; felvett idegen öltözetet, szokást, erkölcsöt és nyelvet, s népére nézve ez által elveszett. Így volt ez 1848-ig Magyarországon is. Az intelligencia jogokat akart gyakorolni, lellelő tört azon osztály felé, a mely politikai jogokkal bírt. A románság sem nálunk, sem a Balkánfélszigeten nem bírt önálló intelligens osztályal, ennek köszönhető, hogy sem ott, sem itt nem tudott politikai szerephez jutni, nagyobb szerepet játszani, mert hiányzott az a társadalmi műveltebb osztály, a mely neki ténykedésében irányt mutatott volna. A bolgár birodalomban hatalomra jutott egyes román származású férfiak a szláv szellem munkásai voltak; a románság, mint fajsem politikai, sem kulturális tekintetben hasznukat nem vette, dacára annak, hogy Rómából a katholicizmus érdekében gyakran lettek rómaiságukra figyelmeztetve. Így a nép állandóan marad annak, a mi volt, *vlachnak*, pásztornak, kultúra és igény nélkül, jobbagya idegen népeknek, de egyúttal fenntartója fájának, nemzetének. »*A román nem vész el*« (románul nu piere) közmondásnak ebben rejlik az igazsága. Mert ha egy oldalról a belőle kiemelkedő művelt elem hozzá hűtlen lett, tőle elpártolt, más oldalról a hozzá leszálló elemeket (görög, szerb, bolgár, albán, német és magyar) kimélet nélkül románizálta; s mert az akkori viszonyoknál fogva a leszállók száma a felemelkedőkénél tetemesebb volt, hozzá számítva még a faj szaporaságát, s a sok keresztezésnél fogva egészséges voltát is, nem lehet csodálkozni, hogy a Balkánban a nép számban rohamosan emelkedett, hogy idővel a legelők apadásával megkezdette vándor-útját a Dunán át Magyarország felé.

A Balkán-félszigeten találkozunk tehát az első román községekkel. A pásztor nép szaporodása mulhatatlanul a földművelés felé terelte a nép figyelmét, egy része leszállott a hegyekről s állandó községeket alkotott. A bizanti írók *vlach községekről* emlékeznek meg. A Prokopius által felsorolt helynevek közül (526—555) a következő román neveket sorolja fel: *Septe case*, *Dusmani*, *Argintari*, *Țerțenuța*, *Strunga*, *Scára*, *Turburia*, *Lábuța*, *Rotund*, *Lupo-fontana*, *Arina*, *Clisura*. — Vlach községekkel találkozunk

a Balkánfélsziget minden részében. Alexius Komnenos 1082 Konstantinápoly felől Trikala felé haladván, *Exeva* nevű vlach falun ment keresztül. 1013 táján Sámuel bolgár fejedelem a fő útát *Kimpu-longu* (Hosszú-mező) és Kleidion között gyepekkel és erődítésekkel teszi járhatatlanná.

Ha tehát a román község eredete után kutatunk, azt csak is a Balkánfélszigeten tehetjük.

Az eddig előadottokat összevéve, a vlachság a Balkánfélszigeten jobbra pásztorkodással foglalkozott; kisebb rész a földművelésre adta magát; csekély töredék kereskedelemmel foglalkozott; intelligenciája nem volt, mert az mindig beleolvadt az uralkodó népbe. A pásztornép a hegyeken, a földművelő a völgyekben, a kereskedő s az intelligencia a városok felé vonzódott.

Feljegyzések szerint¹ a hegyek között levő vlach falukat *cătun*-oknak² hívták ezekben gyakran 35-nél is több család lakott. Fejeiket, előjáróikat mindenképpen *knez*-nek nevezték.³ A föld nem volt a lakosságé, hanem valamely kolostoré, vagy uraságé. A lakosság a földesúrnak bizonyos járulékot fizetett. Ha az illető vlachnak saját nyája volt, 50 juhtól egy juhot és egy bárányt, 50 borjutól egy borjut. Az idegen bérbe vett legelőért vagy nyájuk egy részével fizettek, vagy pedig havonként bizonyos összeget. A kiknek nem volt nyájuk, a szegényebbek tartoztak az uraságnak szénát kaszálni, gyapjút fésülni és a legelőket, meg szántóföldeket őrizni.⁴ A völgyekben fekvő vlach falvaknak fejét is *knez*-nek hívták. A lakosság szintén valamely uraság vagy kolostor jobbágya volt. Politikai jogokat nem gyakorolt.

A Balkánfélszigeten a *cătun* bár más szervezettel, de ma is

¹ *Jirecek*: A bolgárok története 203. lap.

² *Cătun*, többese *cătuni* »subdiviziunea unei comune, sat mic»; *Șăinean Lázár*: Dict. Universal al limbei române 153 I. falurész, kis falu. A görög *κωμόνι*-ből, portion de pays. (*Cihac*: 643.) Szállás.

³ *Knez*, románul *cniaz* (Romániában), nálunk *chinez*. »Autrefois prince de Moldavie et de Valachie; plus tard prince, surtout prince russe en général. ó-szláv: *knezi*, *knegi*, princeps, magnatum unus; magy. *kenéz*». (*Cihac*: 64 l.) *herczeg*, *vezér*, *nemes* és falusbíró jelentésben fordul elő. Hazánkban a románágnál (Krassó-Szörény s szomszédos megyékben) községi előjárót, falusbírót jelent. Az erdélyi részek románsága e szót nem ismeri, átvette helyébe a *birău* magyar szót.

⁴ *Hunfalvy Pál*: idézett helye.

megvan. Romániában, Bukovinában is mindenütt cätun-nak nevezik azt a házcsoportot, a mely a hegyeken és havasokon önálló község számba nem mehet; teméntelen számban fordulnak elő nálunk is, csakhogy nálunk rendezettebbek. A havasok között szét-szórt házcsoportok össze vannak egy-egy községbe foglalva.

A cätün ugy alakúlhatott, hogy egyes pásztoresalád magának nyájainak közelében állandóbb faházakat épített, hogy a téli viszontagságok ellen magát meghúzhassa. Ha erdős volt a hely, az erdőt maga körül lassanként kiirtani igyekezett. A család idővel szaporodott, ház-ház után emelkedett, s megalakult a cätun, melynek lakossága néha egyetlen család elszaporodott tagjaiból állott, a kik vagyon közösségben éltek, s a kik felett, vagy a legidősb, vagy a legértelmesebb uralkodott, ez volt a főnök, a mely a cätun belső, valamint külső ügyeit intézte. Az ily módon megalakult kis falukat, házcsoportokat rendszeren az ott lakó családok vagy azok foglalkozása után nevezték el; *Scobinți, Brătășeni, Dărăberi, Tăl-hărești, Urdari, Ciocănari, Dogari* stb. A föld azonban földesuragságé, vagy kolostoré volt. A kenéz voltaképpen hűbérest, a keni-ziatus hűbéres jószágot jelentett. A cätunok a hűbéres jószághoz tartoztak, a melynek lakosságával a kenéz, vagy a földesur tet-szés szerint bánhatott.

Ilyen szervezettel hozták be hozzánk a Balkánfélszigetről a kenézségeket. Ezen intézményről a XIII-ik században IV. Béla tesz először említést ama levelében, mely által az akkori Cumaniát, Kun-oroszágot (a mai Moldva s Oláhország tetemes része) a Johannita vitézi rendnek adományozza a szörényi bánsággal együtt. IV. Béla a tatároktól elpusztított országát új települőkkel akarja benépesíteni. A beözönlő románság kenézeik alatt jöttek be. A kenéz kapott a királytól földet, jószágokat bizonyos függési feltételek alatt. A föld tulajdonjog mindenkor a királyé maradt, tetszésétől függött azon javaknak bármikor visszavétele: e mellett a kenéz az általa birt jószágok után különféle szolgáltatásokat teljesített. Másrészt azonban a hűbérül kapott jószágon letelepedett lakosok ura lett a kenéz, azokat jobbágyaivá, szolgálvaivá tette s vagyonuk és életük felett is rendelkezett.¹

¹ Dr. Solyom Fekete Ferencz: Vázlatok a oláh-kenézi intézmény története s ismertetéséhez (A Hunyadmegyei Történelmi Társulat Évkönyve 1884, 17. 16 lap.)

A magyarországi úgynevezett oláh jobbágyság intézményét is a nép a Balkánból hozta magával. Ebben keresendő a román jobbágyság eredete is.

A románság alakulása korszakában már keresztény volt. A kereszténységhez a görögök révén jutottak. Tanúsítja ezt a *biserică*, (templom), *botez* (keresztség) *episcop* (püspök) stb., a melyekre a népnek mindjárt legközvetlenebbül szüksége volt s a melyeket a görögöktől át is vett és meg is tartott. A szlávok beözönlése után a szlávok hitvilágának a hatása alá került. A szláv hatás azért oly nagy és közvetlen, mert a két nép szoros társadalmi viszonyban élt, a szlávok nagy része szintén pásztorkodott. A megalakult cätunok szerény kis fatemplomokat (*biserică*)¹ emeltek s ha nem is volt állandó papjuk, voltak vándor-papok, a kik sátorosünnepek alkalmával legalább a cätun lakosságát az isteni hitben erősítették. Egyháziilag, mint érintve volt, az egész vlachság az ochridai érsek hatósága alá tartozott. Ez a főhatóság állandóan megmaradt még akkor is, mikor Havasalföld és Moldova nemzeti fejedelemségekké fejlődtek már. Innen kapták a papokat s az egyházi könyveket.

Ime tehát a balkánfélszigeti vlachok ottani hitvilágukat, papjaikat, intézményeiket hozzák felfelé.

1848 előtt hazánkban a szilárd anyagból épített templomok ritkák voltak a románok között. Rendszeren dombtetőkön, magasabban fekvő helyeken szerénykedtek a szűk fából épült primitív alkotmányok. Ennek okát dr. *Grams* A. a következőkben adja elő:

»A régi román templomépítés egyik jellemző vonása, hogy a templom emelkedettebb helyen álljon. Ez a szokás onnan eredhet, hogy a románok vallása hazánkban túrt lévén, a földesurak csak terméketlen helyeket, rendszeren dombokat, a községen kívül fekvő, használhatatlan földeket engedélyeztek a templom építésére. Az is lehetséges, hogy e szokást a régi rómaiaktól örököltük, a kik templomaikat emelkedettebb helyen építették.«²

¹ A görög *βασίλική*-ből. (*Basilicae prius vocabuntur Regum habitacula, unde et nomen habet. . . Nunc autem ideo divina templa Basilicae nominantur, quia ibi Regi omnium cultus et sacrificia offeruntur.* (*Cihac* Dict. d'étym. éléments latins 25. l.)

² Ist, bis, rom. unite cu Roma 213—214 l.

E feltevés egyik indoka sem fogadható el. A hazai jobbágság sorsa hazánkban bármily nyomasztó volt, nem volt olyan nyomasztó még sem, mint más országokban. És különösen nálunk a földesurak a román templomot kiváló tiszteletben tartották; számára nem hogy alkalmas helyeket ne adományoztak volna, de különféle adományokban is részesítették. Római szokásról pedig annál kevésbé lehet szó, hisz a görögök hasonlóképpen építkeztek. A kérdésnek mélyebben fekvő indoka van. A Balkánfélszigeten Konstantin császár uralkodása előtt és után a templomot emelkedettebb helyre építették. *Tertulian*¹ azt mondja: »A lélek háza legyen egyszerű és emelkedettebb helyen álljon, kelet felé fordulva, mert a Szent Lélek így szereti azt«.

Konstantin előtt a nikodemiai templom emelkedettebb helyen állott, hogy Diocletian saját palotájából szemlélhette. Szent Ágoston és mások a templomról, mint emelkedettebb helyen álló épületről emlékeznek meg. A mai román templom beosztásában a balkáni első kereszténység templomának beosztása tartatott fenn. A két nemnek elkülönítése, a kántorok helye (strana), az *iconostas*² által elváasztott oltár, a templom falainak felékesítése különféle freskókkal, a temető a templom közelében, a tóka mind keletre s első sorban a Balkánra emlékeztet. Az emelkedettebb hely a templom építésnél szintén balkáni. Az egyházban a szokás különben a szentírás következő szavain alapszik. »Te vagy a kőszikla és erre a kősziklára építem fel templomomat«.³ A román templom ezen sajátágaiban nem kereshetünk semmiféle itáliai vagy dácziai emlékeket.

Ha igaz volna az, a mit a román történet- és egyháziírók állítanak, hogy a románság Dácziaiban alakult és a góthok *Ulfilasa* dácziai román püspök lett volna⁴, akkor a dolgok természetes rendje az lenne, hogy Dácziaiban a románság között sajátágosabb, jellegzetesebb egyházi élet fejlődjék; hogy a nép a maga erkölceiben, vallásos érzelmeiben más benyomásokat nyerjen s azo-

¹ Adv. Valent 3 fej.

² Különféle szent képekkel feldíszített fal.

³ Máté, 16.

⁴ *Popea Miklós*: Vechia metropoliă ortodoxă română a Transilvaniei

kat a Balkán felé való vándorlásában magával vigye. A Balkáni románságnak azonban semmiféle dácziai emléke nincs, míg a mai románság a régi Daczia területén tele van balkáni emlékekkel. És ha igaz volna a román történetíróknak az az állítása, hogy a románság Dácziaiban s különösen a mai Erdélyben alakult, hogy tehát itt szaporodott volna fel az elem és innen bocsátott volna ki rajokat, innen vándorolt volna kifelé, akkor bizonyára egyházilag szervezkedik, kőtemplomokat épít, az akkori egyházi szokások hatása alatt kolostorokat alapít, a melyeknek emléke fennmaradt volna időről-időre. És ha azt állítják, hogy ez a nép úr volt Dácziaiban, a maga függetlenségében: hogyan van az, hogy semmiféle alkotás tőle hátra fenn nem maradt, míg rabszolgasága idejéből a hegyormokon fennmaradtak mégis azok a kis igénytelen fatemplomok, a melyekben semmiféle dácziai emlék nincs.

A Balkántélszigeten a *cătun*-ban, vagy a lapályon a szegényesebb községekben mindenütt ott vannak ma is a mi kis román fatemplomaink egész belső beosztásukkal. A balkáni cătun fatemplomát a maga vándorlásaiban a románság mindenütt magával vitte; a hol megállapodott fel is építette azt, nem kőből, mert ide pénz és terheesebb munka kellett, hanem fából, miután a vándornép sehol sem szokott állandóbb módon, legalább egyelőre berendezkedni.

A mi építészeti modor a falusi román templom építésében tapasztalható, az a Balkánból való. Ámbár a románság, leginkább a gazdagabbja, építés dolgában vegyes helyeken mindig a többi lakosság fennálló építési modorához alkalmazkodott, jelesen a székelyek között úgy építkezett, mint a székely, a szászok között, mint a szász és a megyékben, mint a magyarok; még is lehetetlen fel nem fedezni Erdélyben mindenütt azt a szegényes egy szobából és egy kis sütő kemenczével ellátott pitvarból, szalmával, náddal fedett, minden gazdasági épületek és kerítés nélkül álló viskószerű alkotmányt, a melyen délről és keletről egy-egy arasznyi ablak van, az is rostélyozott, néhol tövissel¹ berakott. Ez a román *colibă* önálló román községekben tökéletesebb, csinosabb és nagyobb méretekben fordul elő már *casă* (ház) név alatt ismeretes. Nagyobb család a pit-

¹ A görög *κκλῶγη*, szalmával, szénával fedett menedékhely; a szlávoknál: a bolgárban *kolibă*, orosz: *koliba* stb.

var mellé egy más szobát is épít, úgy hogy két oldalit egy-egy szoba s közbül a pitvar áll. Azok a feljegyzések, melyek a balkáni régi népek házépítéséről lenmaradtak, szerény, náddal, szalmával fedett vesszőből font falakkal ellátott házakról tesznek említést. Ezeket a házakat látjuk a Traján oszlopán is. Az e fajta házak a Balkánban általánosak ma is. A román ember tehát nem csak a *catun* templomát, de házát is magával hozta vándorlásaiban.

A románságnak sem a *falura* (község) sem a *városra* nincs saját szava. A falut ugyan *sat*-nak a várost *oras*-nak nevezi, az első azonban albán, a második magyar átvétel. Ma már a falu *comuna*, a város *urbe*, *opid*, de ezek összevéve novizmusoka népnyelvben nem gyökereznek. Romániában a *mezővárosokat térg*¹⁾-nak nevezik a bennünk tartott vásároknál fogva; ez a szó szintén szláv.

Sem az *utcza* (ulitá), sem a *kert* (grădină.) sem az *udvar* (ogradü), sem a *határ* (hotar), sem a *kerítés* (gard) fogalmára nincs a románságnak saját szava, a *határ* magyar hatás, a többi szláv.

Három a pásztor népet legközelebről érdeklő fogalomra tartotta fenn saját szavait a nép, ezek: *strunga*²⁾, *casa*, *curte*³⁾. Procopius, mint fennebb látható, *Strunga* nevű helyről emlékszik meg.

Strunga, (juh, marha akol), bekerített hely, a hová fejés végett, vagy éjszakára a szabadon legelő marhacsoportokat be szokták terelni. A *strunga* egyik részéhez volt csatolva egy kis fedett hely, a hol a fejést végezték s a hol a pásztor maga is meghuzta magát. A kerítést sövény, vagy vastag fadarabok képezték. Sövényből a juhak, az utóbbi a nagyobb a szarvasmarhák számára. A kerítést, ha a legelő fogyott, felszedték és másutt állították fel.

¹⁾ Az ószlávban; *trugŭ*, forum; átment az összes szláv nyelvekbe; vásár; piac; a hely, hol vásárt tartanak. Több román helységnév is fordul elő e neven a bennünk tartott vásárok után: Têrgoviște, Têrgul-nou stb.

²⁾ A latin *stringere*, gyűjt; magyarul: *esztrenga*; parc pour traire les berbis (*Cihac*: 267 l.) A románból átment a balkáni egyes népek nyelvébe is; albánul: *stroungë*; szerb: *struga* stb.

³⁾ A latin *cors-corte* és *cohors-tis*; a közép latin: *cortis*. — görögül αὐτόριον (Vö *Laurian-Massim*: Dict. limbei române I. k. 946—947 l. — *Cihac* Dict. d'étym. éléments latins 69 l. — *Körting*; Lateinisch-romanisches Wörterbuch.) *Cort* a románban ernyöt, sátort jelent; *Corturari*: sátoros cigányok.

Tisztán a juhnyájak számára felállított ily kerítéseket később és ma *stina*-nak is nevezik.

Casa, a vulgáris latinból fenntartott ezen szó eredetileg sövényfalakkal épített, nád vagy szalmafedéllel ellátott házat jelentett, szóval paraszt házat. Most a *casa* jelentése általános; minden házat ma *casa*-nak hívják.

Curte, közönségesen udvarházat, földesúri lakást, udvart jelent. *Curte* alatt kőből vagy téglából épített, bekerített udvarral ellátott házat értünk tehát. A román ember megkülömböztette a maga házat a földesúr s egyáltalában az urak lakásától.

A pásztornak a havasok között elég volt egy szerény sövény, vagy faház. Kertre, kerítésre, utczára szüksége nem volt. Csak a barmainak kerített be helyet, hogy azok éjszakánként el ne széledjenek. Mikor a pásztornép leszállott a völgyekbe s a földművelésre adta magát, alant már szláv, vagy görög kulturára akadt. A míg a pásztornép fent a havasok között a neki szükséges csekély szökincsét megtartotta, addig alant a városokban a kiemelkedő intelligencia mindent feladott; idegen intézményeket fogadott el.

2. A román község.

Rátérünk az alsó-fehérmegyei román *község*, *templom* és *ház* leírására.

A *községet* (*sat*)¹ illetőleg meg kell különböztetnünk a *havasi* községet a *lapályon* elterülő községektől. Azokban a házak, házcsoportok szétszórtak, ezekben egy csomóban fordulnak elő. A kétféle község képe és belső élete sok tekintetben egészen elütő.

A megye havasi része igen jelentékeny. Abrudbánya, Verespatak, Zalathna vidéke nagy keretű. Az Aranyos és Ompoly melléki hegycsoport lenyúlik egészen N.-Enyedig, Gyula-Fehérvárig, Alvincz és Szarakszóig — majdnem tiszta románsággal.

A havasi község (*sat* *muntenesc*) gyakran több mértöldnyű területen fekszik, egyes szétszórt házakból és házcsoportokból áll. Egy-

¹ *Sat*, s. village, albánul; *fsat*, falu, (*Cihac*, Diet. d'étym. 719 l.). A románság átvette a ószláv *sadŭ-t*, (planta, fructus, arbor), s illetőleg az igét *sadítit*, románul; *sădesc*, plantare, ültetni; *răsad*, átültetésre alkalmas plánta. E szócsaládhoz tartozik a román *seliste*; szlávban *seliste*, tentorium, habitatio, aula. Innen van az országban a sok *Selistye* község, és helynév.

egy hegytetőn, hegyoldalon, lehetőleg erdők közelében néhol egy-egy család házat, néhol valamely czélből egyes telep menedéket épített magának, lábas jószágainak. Az erdőt mindegyre irtotta maga körül. A családtagok szaporodásával épült a második, a harmadik ház, így keletkezett a házcsoport. A fát senki sem kímélte. Az irtás többféle okokból történt, leginkább azért, hogy egy kis legelőhöz, kaszálóhoz, szántóföldhöz juthasson a család. Ezen okból a lakosság még az erdőgyújtásoktól sem idegenkedett. Idővel az erdőségek elpusztultak, az egyes házak és házcsoportok az egyes hegygerinczeken, oldalakon egészen védtelenül maradtak hátra szétszóródva. A népnek erdőpusztítási szenvedélye később megnehezítette az életmódot. A kopárul maradt hegyoldalak termőképes földjét lehordotta, elmosta a vízár, nem maradt hátra se erdő, se legelő. Az új erdőtvény sokat segített a bajon, az erdőtalaj befásítása nagy mértékben foly, a mai nemzedék azonban ennek az intézkedésnek az áldását élvezni nem fogja, sokat kell fáradnia, túrnie, hogy megélhessen.

A közigazgatás a szétszórt házcsoportokat, jószágtelepeket egy-egy községbe egyesítette. Így támadtak az Érczhegység jelentékenyebb községei, mint *Bucsum* (4532 lakossal), *Abrudfalva* (Abrud-Sat, Abruzel) (4375 l.), *Szohodol* (4248 l.), *Kerpenyes* (1393 l.), *Muska* (1386 l.), *Korna* (789 l.), *Trimpoel* (1013 l.), továbbá *Valea-Doszului*, *Galacz*, *Fenes* stb. bár ez utóbbiak már a modern falu benyomását teszik a szemlélőre.

Az erdők kipusztítása után a havasi községekben is alakultak központok. Ez rendszeren a templom. A templom mellett van építve a paplak, az iskola, egy-egy korcsma; felüti tanyáját egy-egy zsidó-árus. A községháza is ezen központok közelében van építve. Útczáról a havasi községekben szó sincs. A falurészeket nem utcák, hanem hegyrészek, vagy más jelentőségük után nevezik el. Így Bucsum több részből áll: Bucsum-Cserbu, B.-Poieni, B.-Sásza, B.-Szát, B.-Muntari, B.-Valea-Albă, B.-Isbita, mértföldnyi távolságokban egymástól. A Bucsumokat összevéve a románság *Buciumani* gyűjtőneven ismeri.

A falut az útzáró a havasokban hiába keresi. A közútakat az ösvények pótolják; egy-egy mezei út van fenntartva egyik házcsoporttól a másikig. A közlekedés többnyire lóháton történik. Kertekről alig lehet szó; leginkább burgonyát termel a nép, a mely a

keményebb éghajlat daczára elkészül. Gyümölcs dolgában is szegényesen áll a havas. Szilva, cseresznye gyakoribb; alma, körtve ritkább. A kerítések inkább a szarvasmarhák pusztításai ellen tartanak fenn; a szénatermő helyek is kötőmegekkel, vagy lenyórúdadkkal vannak körülvéve, ezzel biztosítják a jobb termést.

A havasi község-részek a Balkán-félszigeti *cătunok* benyomását teszik az emberre. Az Érczhegységben voltaképpen külön álló *praediumok*, ingatlan jószágrészek voltak, miket a tulajdonos, itt leginkább a kinstár, néhol más birtokos különböző czelokból telepített be, a bányák művelése, vagy erdők kihasználása tekintetéből. A praediumok lakossága bizonyos szolgálmányokkal tartozott a földesúrnak. 1848-ban a havasok népe szabad állampolgári jogokhoz jutott, a miket a maga községében a törvény értelmében szabadon gyakorolhat.

A havas nomenclaturája, belélete egészen román. *Abrudbánya*, *Zalathna*, *Verespatak* csekély magyarsága csak önvédelemre szorítkozik, hogy egészen el ne románosodjék. A piaczi nyelv mindenütt a román. Az egész Érczhegység ugyanis román hatás alatt áll. Nem csodálható, ha ott speczialis román élet keletkezett, a mely semmiféle idegent nem tűr, mindent magába olvaszt s megrománosít.

Az a nézet uralkodik s ennek maga *Hunfalvi* János is kifejezést ad,¹ hogy a havasok községei székely telepítések. A házak építésében s a havasi nép öltözetében, testalkatában az utazók meg is kapják az ismertető vonásokat. Hunfalvi azt állítja, hogy a nemzeti fejedelmek eszközölték volna a telepítéseket. Kismérvű székely telepítés feltételezhető, nem állhat meg azonban az állítás, mert a községek nomenclaturájában semmi székelyes, semmi magyar nincs. Hogy a székelyek román nevű községeket alapítottak volna, feltételezni sem lehet. A kisebb mérvű székely telepítés a már itt lévő románság közt történhetett, a mely a székely telepéseket egészen elnyelte, nem hagyván mást hátra, mint a családneveket az egyes községekben. Erről különben más helyütt bővebben megemlékeztünk.

A havasi községi életet illetőleg az ma már szabályozva van közigazgatási törvényeink által.

¹ Magyar birodalom földrajza, Budapest, 1886. 687 lap.

Régebben azonban ez másképpen volt. »Régebben, írja *Frânc Toefil*², a havasi községek széles alapon nyugvó helyi autonómiának örvendettek; mikor általános érdekről volt szó, minden lakosnak joga volt a község házára menni, ott tanácskozni s határozni. A község képviselői választottak voltak. Választójoggal bírt, a vagyonra tekintet nélkül, mindenki, úgy hogy a szó valódi értelmében a községekben az *általános szavazati jog* (suffrage universel) uralkodott. Minden héten egy nap volt meghatározva, a melyen megjelentek az ügybajos felek a *falu öregei* (bătrânii satului) a kik *nagy esküdteknek* (jurații cei mari) is nevezettek, együttvéve *bizottságnak* (comitet), *székállóknak* (scăuneni), s a melyen a nép mondása szerint, törvényt tartottak (să țriu legi).

Erről az általános szavazati joggal bíró havasi román községről a világ mit sem tud. A „*comitet*” szót a nép nem ismeri, tehát így nem is nevezheti a községtanácsát.

Hanem áll az, hogy úgy a havasi, mint a havasalji román községekben a nép három osztályra van osztva. Az osztályozásnál leginkább a vagyoni állapot dönt. Az első osztályhoz *frunțașii* (előkelők), a másodikhoz a *mijlocașii* (közepesek), a harmadikhoz a *oameni de rând* (közrendűek) tartoznak. A közjogokban, a közterhekben a lakosok ezen osztályozásuk szerint részesülnek. Az előkelők többet fizetnek különböző helyi rovatalokban, de több jogot is élveznek. Ezek egyáltalában nagy tekintélynek örvendenek s szavuknak nagy sulya van.

Különben a román község lakosai felosztatnak még így is: *fețe bisericești* (egyházi személyek), *diregătorii satului* (falusi előljárók) és *popor* (nép). Az egyház a községgel egykor összlortt, a politikai községet a román nem képzelte különállónak az egyházi községtől. Ma már, hogy a törvények igen világosak e tekintetben, a román ember szívósan ragaszkodik egyházi községéhez, autonómiájához, míg a politikai községtől egyre idegenebb s a míg egyházától semmit megtagadni nem tud, addig a politikai község minden terhetől szeretne megmenekülni.

A falusi előljárók élén régebben a *bíró* (bírau) állott, a ki mellé a falu hat becsületes, értelmes öreget (cănunți, cărunți) válasz-

² *Frânc Teofil* és *Candrea György*: Româniile din Munții apuseni, București, 1888, 111 lap.

tott. Ezek együttvéve határozta az ügyes-bajos dolgokban (rumpau legea). Ha az előljárók ellen valaki alapos kifogást emelt, jogában állott a saját falujából, vagy a szomszéd faluból három más tagot választani. Az ellenfél szintén választhatott hármat, a kik a bíró elnöklete alatt aztán döntöttek a lenforgó ügyekben. Természetes, hogy az eljárás szóbeli volt, az ítéletről semmiféle írást nem vettek fel. Első szó a tanácsban a legöregebb előljáróé volt.

Az idézéseket a gornikok¹ eszközölték, kik telperestől egy aktusért egy garast kaptak. Innen van a románok között is a mondás: *Taci, eu am pus grosița!* (Hallgass, én tettem le a garast!) és: *vom vedea ce ne va da legea!* (meglátjuk mit ad majd a törvény.) Az ítéletet az illetékes községek csak úgy hajthatták végre, ha az elmarasztalt ajtaja előtt nem látták a szokásos tiltakozó jelt (földbe szúrt karó, tetején kalappal), a mit a nép *rapusia*-nak nevez. »Eskü-formulájuk így kezdődött: Sânt Sămbea, Sânt Sămbeni!« stb.²

A parancsokat, utasításokat a hegytetőkről hirdették ki, úgy teszik ma is. Néhol ezekben a hirdetésekben a néphumor jelentkezik. Ime egy ily forma hirdetés:

»Te Crăciun, te! Ereszkedjél le a hegyről a völgybe, ördög égjen a belsődben, mert megérkezett a faluba a *kék nyavalya* (végrehajtó-féle hajdú), csizmásan, sarkán sarkantyúval; övezve van a *teremtettével* (kard), nem eszik egyebet csak sült-tyuk-túrót (töltött csirkét), pogácsát tiszta buzából, meg a tejnek a tetejét (tejtél). Azt parancsolja, hogy hajnalban a falu felett legyenek négy-ökrös szekérrel.«³

¹ *vornic, zvořnic, dvornic*, a román fejedelemségben egy méltóság volt, *kormányzói* értelemben. Az ó-szlávban: *dvoriniku*, comes palatii; *dvoru*: aula, domus. A magyarban: *udvarnok*; udvar.

² *Frânc* Teofil idézett munkája 112—115. lap.

³ Románban az utolsó rész: *și a poruneit că mâne în revărsat de săt să fiți din sus de zori eu căte patru carē la doi boi.*

MOLDOVÁN GERGELY.

(Vége következik.)